

DANSKERNE I THERESIENSTADT - OPGAVE

Besvar ved hjælp af kilderne følgende spørgsmål:

1. Var Theresienstadt en ”mønsterlejr”?
2. Havde de danske fanger bedre vilkår end de andre fanger?

DANSKERNE I THERESIENSTADT 1 – INDLEDNING¹

I oktober 1943 besluttede den tyske besættelsesmagt, at de ca. 7.000 danske jøder skulle deporteres til tyske koncentrationslejre, men takket være en advarsel fra en tysk diplomat blev langt de fleste jøder reddet ved at flygte til Sverige. Men 481 jøder blev arresteret og sendt til koncentrationslejren Theresienstadt i det nuværende Tjekkiet. Langt de fleste af disse overlevede opholdet i lejren. På de følgende sider bruger vi dette emne til at belyse væsentlige sider af, hvordan man beskæftiger sig med historie.

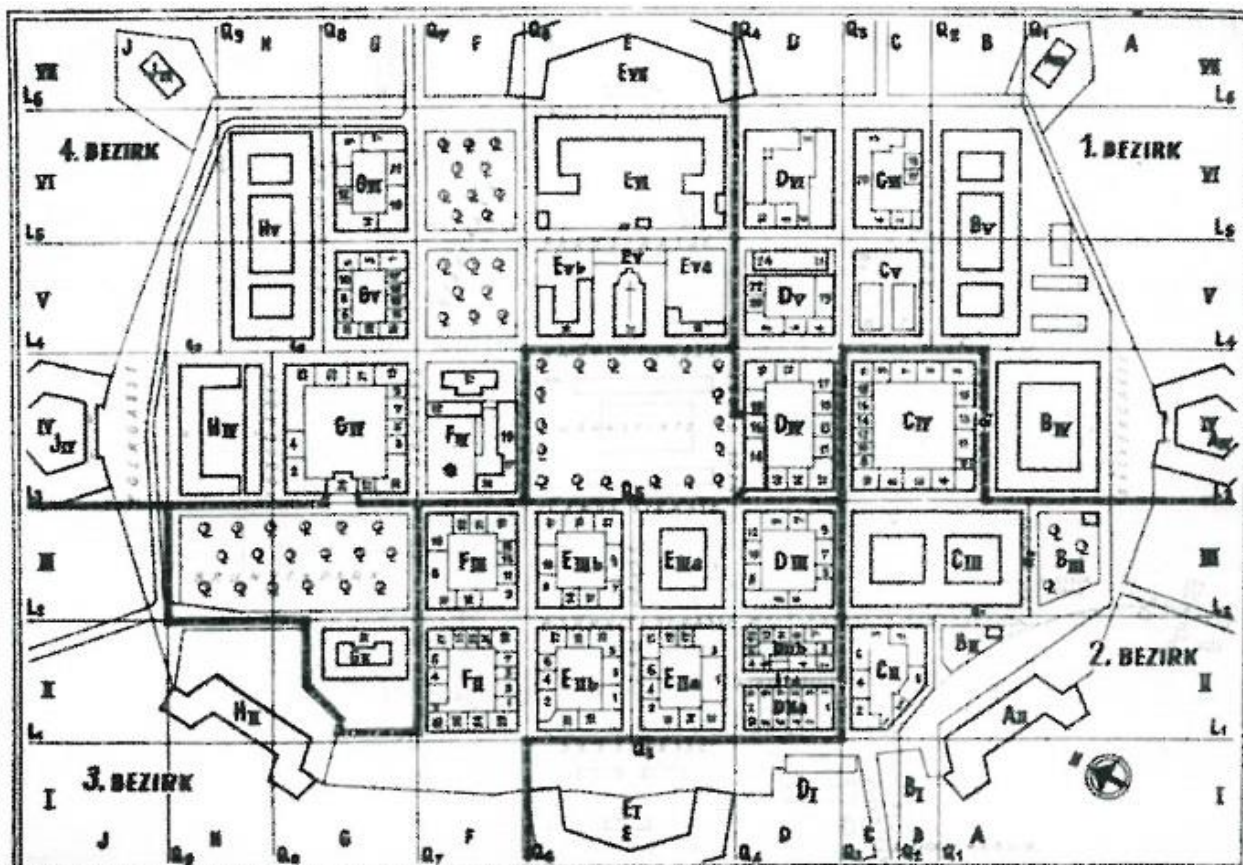

Illustration 1: Grundplan af kz-lejren Theresienstadt

¹ Indholdet i denne opgave er fra bogen ”Fra antikken til reformationen” afsnittet ”Introduktion til historie” som er skrevet af Ulrik Grubb og Karl-Johan Hemmersam.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 2 – KILDER

Der er bevaret et stort antal personlige beretninger fra danske fanger, som belyser forholdene i Theresienstadt. Her fortæller et medlem af kz-lejrens børneorkester.

I Theresienstadt ville man vise over for verden, hvor godt jøderne havde det. Derfor var der oprettet et orkester, som jeg spillede med i, for jeg havde lært at spille trompet i Tivoligården. Der blev lavet skuespil, opera og koncerter. Børnene, de boede for sig, mænd for sig, kvinder for sig. De børn, jeg boede sammen med, opførte en musical – et musikalsk spil eller en lille opera for børn, som blev indstuderet af børnene. De sang og spillede om, at de gjorde oprør mod undertrykkerne: netop denne fantastiske ironi, som kun tyskerne kunne finde på. For når børnene så havde indøvet sådan et stykke, så blev de simpelthen sendt væk til Auschwitz og kom direkte i gaskammeret. Det skete så mange gange i træk. Operaen blev opført hundredvis af gange. Tusinder af børn, som har lært at synge, og som troede på friheden, når de sang det stykke, de endte så få måneder senere i gaskammer.

Jeg boede på et værelse med 42 andre drenge på min alder fra 13-14 år i Theresienstadt. Og en dag i 1944 oplevede jeg, at jeg kom derhen, og at de alle sammen skulle afsted og havde pakket. De skulle til Auschwitz. Jeg var den eneste, der blev tilbage og sad der mellem 43 tomme senge. Det var det værste, jeg har oplevet.

Udskrift af filmet beretning af Paul Sandfort

Illustration 2: Børn i Theresienstadt med jødestjerne på tøjet. Billedet er taget af en læge fra Røde Kors. Han besøgte sammen med en delegation fra det danske udenrigsministerium lejren juni 1944. Paul Sandfort er nr. 3 fra venstre.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 3 – GENSTANDE

Der er bevaret forskellige ting, som er dele af selve det historiske begivenhedsforløb, og som belyser vigtige forhold.

Adresseseddel på Røde Kors pakke til Theresienstadt
De regelmæssige sendinger af levnedsmiddelpakker til Theresienstadt begyndte i slutningen af februar 1944, og omfanget voksede gradvist til ca. 700 om måneden. Fødevarer- og tøjpakker var en helt afgørende forudsætning for at danskerne i Theresienstadt klarede sig så godt. Der er også bevaret fortegnelser over pakkernes indhold og kvitteringskort fra fangerne. Det er ikke alt, som man umiddelbart vil læse ud af adressesedlen, der svarer til virkeligheden. Røde Kors spillede som organisation ingen aktiv rolle. Det hele blev betalt og organiseret af Socialministeriet i

København. Pakkens afsender havde normalt ingen personlig tilknytning til modtageren, men var medlem af et velorganiseret ”afsendernetværk”.

Den hvide bus i Frøslevlejrens museum

I marts 1945 kunne Svensk Røde Kors under ledelse af grev Folke Bernadotte påbegynde sin planlagte aktion for hjemførelse af skandinaviske fanger i tyske kz-lejre i de berømte ”hvide

busser”, og snart var også danske køretøjer og dansk personel en del af aktionen. Den 13. og 14. april nåede en bilkolonne med 23 busser, 6 lastvogne, køkkenbil, værkstedsvogn, 3 personbiler og 3 motorcykler frem til Theresienstadt, og den 18. april var danskerne i sikkerhed i Sverige. De svenske benzindrevne køretøjer med gode dæk var en væsentlig forudsætning for den vellykkede ekspedition. En af de hvide busser kom på museum.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 4 – FREMSTILLINGER

Vil man se historien om danskerne i Theresienstadt i et videre perspektiv, må man gå til historiske fremstillinger.

Historikeren Henrik Skov Kristensen har i en artikel fra 2005 samlet oplysninger om forholdene for alle danske kz-fanger, dvs. bl.a. modstandsfolk, kommunister og politifolk, og han kan bl.a. vise, at ordningen med røde kors pakker ligeledes gjaldt for de fleste af disse fanger, og at de også var omfattet af aktionen med de hvide busser. Han sammenligner også med hollandske og norske

fangers skæbne, og forklarer baggrunden for de forskelle, der var. Den samlede dødelighed blandt alle danske deporterede var således ca. 10 % svarende til ca. 600 personer. De hollandske tal er

derimod helt oppe på 80 %, svarende til 135.000 personer, mens de norske tal er 15,5 0/13, svarende til ca. 1.400 personer. Af disse er der specielt to kategorier af deporterede med meget høj dødelighed. Af 500 norske fanger i kz-lejren Natzweiler døde ca. 50 %, og hele 735 ud af 770 norske jøder, som var deporteret direkte til Auschwitz, blev dræbt. Henrik Skov Kristensen konkluderer:

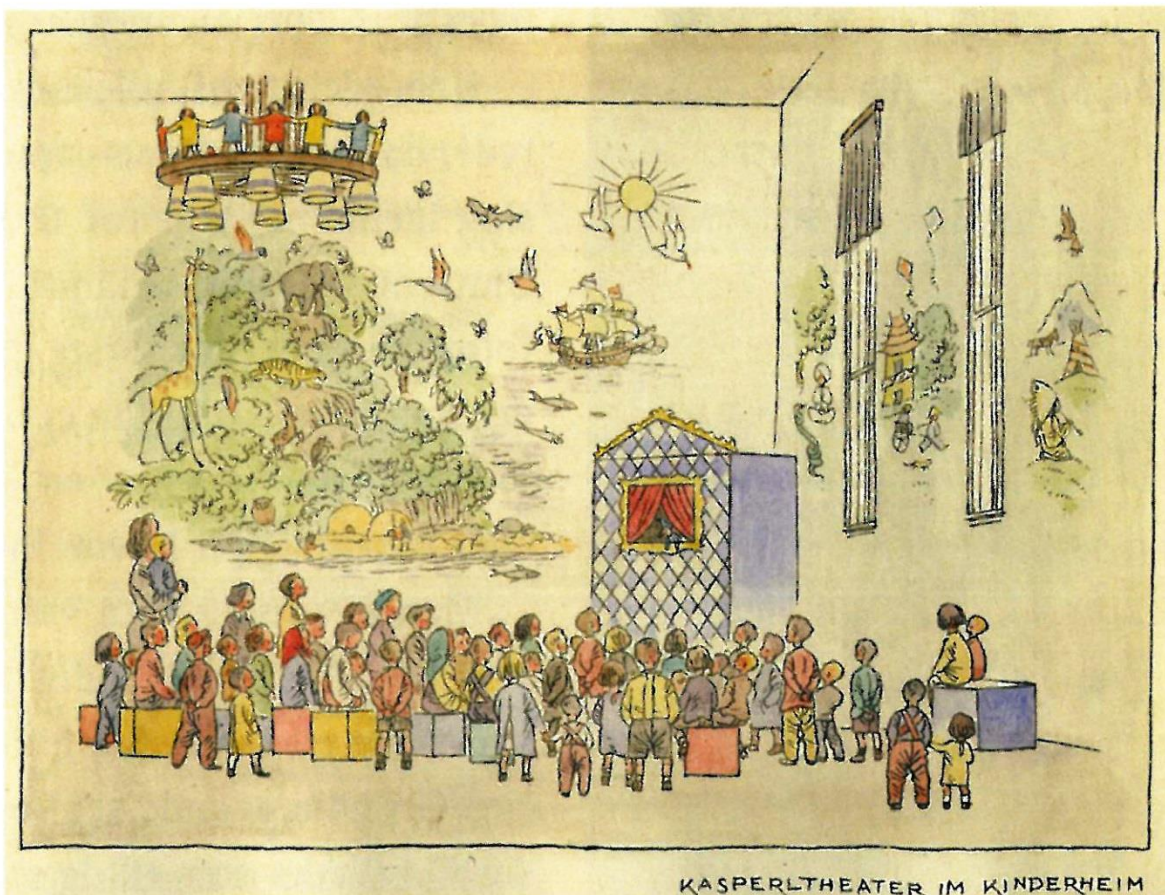
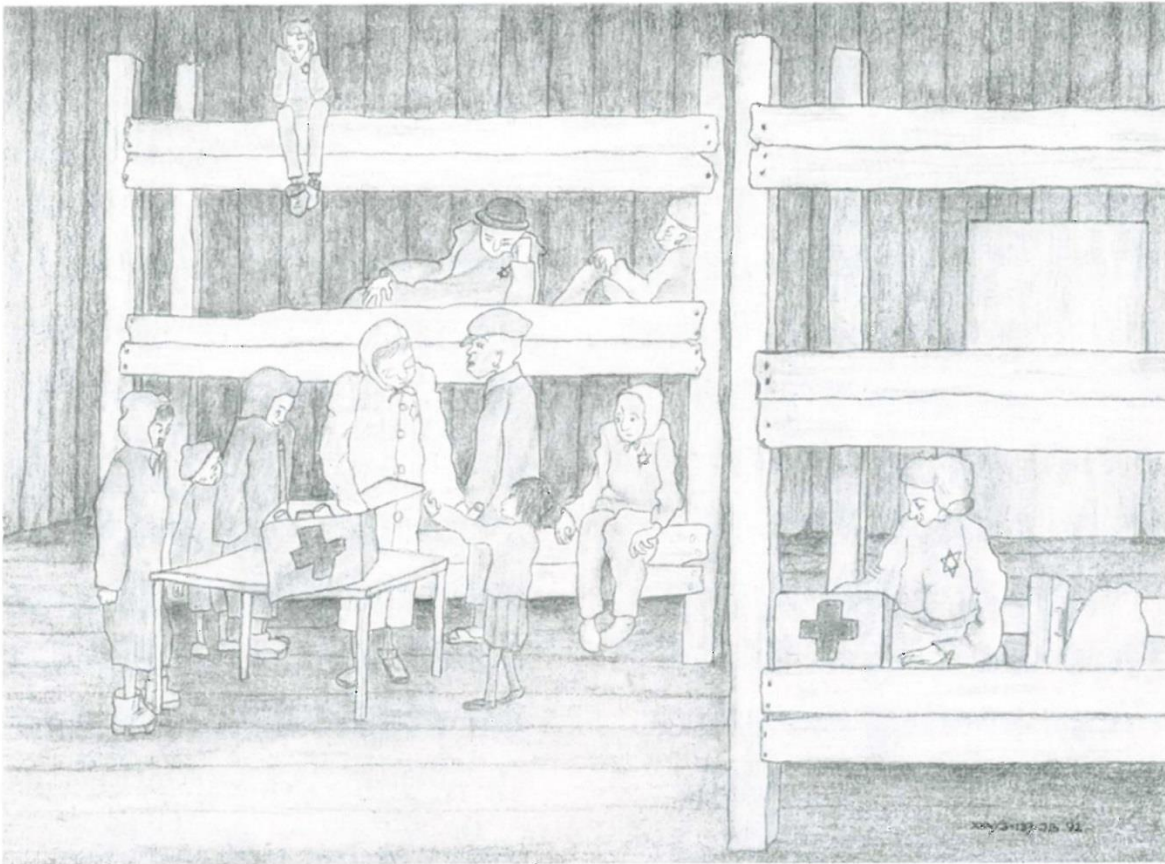
”I disse to fangegruppers skæbne ser man ret forskellen på norske og danske til-stande. Fra levnedsmiddelpakken til den danske kommunist i Stutthof – fra aftalen mellem Werner Best og Eichmann om, at de danske jøder ikke skulle tilintetgøres – fra Frøslevlejrens relative fordragelighed og Den danske Forvaltnings nærende kost – og fra De hvide Busser, som reddede de danske fanger ud af Ragnarok, går der en lige linje til den i europæisk sammenhæng helt særprægede besættelsespolitiske situation i Danmark.”

Illustration 3: Frøslevlejren var en tysk interneringslejr i Danmark 1.600 fanger blev sluset videre til kz-lejre i Tyskland. I dag er lejren et museum.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 5 – BILLEDER

Nazisterne brugte den hollandske fange Jo Spier, som var en kendt tegner, i deres forsøg på at give omverdenen et positivt indtryk af Theresienstadt. Billedet fra lejrens børnecenter er et af en hel samling, der 1 1944 blev trykt med titlen ”Bilder aus Theresienstadt”. Danske Jytte Bornstein var 7 år, da hun med sin familie blev sendt til Theresienstadt. Hendes tegning er lavet i perioden 1988-93, og blev i 1994 trykt i bogen ”Min rejse tilbage”. [*Se billederne på næste side*]

KASPERLTHEATER IM KINDERHEIM

DANSKERNE I THERESIENSTADT 6 – FILM OG TV

"Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet" 1944-45.

Denne film, som de lokale SS-myndigheder bestilte hos det tjekkiske filmkompagni Aktualita, var en del af den propaganda, som tyskerne iværksatte for at give Theresienstadt et godt image i omverdenen. Rollen som manuskriptforfatter, instruktør og producer blev overdraget den kendte tyske skuespiller og instruktør Kurt Gerron, der selv var fange i Theresienstadt. Optagelserne skete i august og september 1944, men filmen var først færdigklippet i marts 1945. Da var Gerron for længst sendt videre til Auschwitz, så det var Aktualitas ledelse og medarbejdere, der stod for det færdige produkt, tæt kontrolleret af SS.

Filmen er bygget over temaet arbejde og fritid med særlig vægt på kulturelle arrangementer. Genremæssigt hører filmen, som titlen også markerer, til i kategorien dokumentarfilm, men er i realiteten en iscenesat løgn. Filmens billedsekvenser, dens indlagte musik og speakerteksten signalerer normalitet og idyl, mens intet antyder den sult, overbefolkning og høje dødelighed, som karakteriserede Theresienstadt. Heller ikke slavearbejdet for den tyske krigsindustri og værst af alt: Transporterne til udryddelseslejren i Auschwitz. Det konsekvent løgnagtige er dermed ikke mindst det, som filmen ikke viser.

Illustration 4: Stillfoto fra den tyske propagandafilm om livet i Theresienstadt. Jødiske fanger er "glade" tilskuere til en fodboldkamp.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 7 – INTERNETTET

Søgeord i fx Google som ”Danskere i Theresienstadt” eller blot ”Theresienstadt” giver alt i alt mellem 12.000 og 15.000 hits på dansk. Man finder her både personlige erindringer, tilbud om rejser, reaktioner på besøg i Theresienstadt, salg af kz-lejrens særlige pengesedler, og ikke mindst en bred skala af meninger og synspunkter. Her kommer også holocaustbenægterne eller revisionisterne, som de kalder sig selv, til orde.

Ifølge holocaustbenægterne er nazisternes udryddelse af omkring 6 millioner jøder en myte, som især opretholdes af jødiske historikere, og det hævdes også, at man i Auschwitz ikke brugte gas til at dræbe mennesker, men kun til desinfektion. Danske holocaustbenægtere er især samlet omkring ”Dansk Selskab for Fri Historisk Forskning”, og på deres hjemmeside findes en artikel om Theresienstadt, som bl.a. kommer ind på de danske fangers Røde Kors pakker:

”Således havde de danske jøder udover den næringsnødvendige, men triste kost som fuldkornsbrød, marmelade, margarine, kålrabisuppe, kartoffelsuppe, roesuppe, der af tyske diætister var blevet beregnet korrekt til at dække arbejderes behov, lækkerier eller noget at handle med overfor luksus-ghettoens andre beboere. Disse kom især fra Tyskland og Polen og risikerede at blive sendt til den hårde arbejdslejr Auschwitz, når fabrikkerne der manglede arbejdskraft”.

Tonen og indholdet i artiklen er typisk, fx når udryddelseslejren Auschwitz alene omtales som en hård arbejdslejr.

DANSKERNE I THERESIENSTADT 8 – HISTORIEN TIL DISKUSSION

A. Det historiske vidnes skrøbelige hukommelse af Martin Burcharth (uddrag)

Dagbladet Information 17.-18. marts 2007

Den danske Holocaustforsker Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane (...) vil tage et opgør med danskernes kollektive erindring om de forhold, som danske jøder levede under i kz-lejren Theresienstadt, nær Prag.

I danske skoler og i den danske offentlige sfære blev der efter krigen skabt en myte om, at Theresienstadt ikke var nær så slem som andre kz-lejre – Auschwitz, Majdanek, Dachau, etc. I 1960'erne og 1970'erne blev danske skoleelever undervist i nazisternes jødeudryddelse og fik forevist de frygtelige billeder af gaskamre og af overlevende udmarvede fanger.

I strid med sandheden

Men med i undervisningen hørte den officielle danske fortælling om deporteringen af de danske jøder og de relativt gode forhold, de angiveligt levede under i Theresienstadt. Som om de danske myndigheder havde fået udvirket denne ”bløde landing” for de jødiske medborgere.

Skønt dette strider mod sandheden, hvilket man kan konstatere ved at aflægge besøg på museet eller ved at konsultere fangernes illustrative tegninger om livet i Theresienstadt, er denne legende groet fast i den danske kollektive erindring. Fracapane citerer en engelsk tekst udgivet i 1998 af Udenrigsministeriet og Frihedsmuseet, hvori der står, at ”forholdene var ikke helt så forfærdelige som i de rigtige kz-lejre”.

Men rent faktisk døde 33.000 ud af 144.000 fanger i Theresienstadt, hvilket skal stilles i forhold til Dachau, hvor 32.000 ud af i alt 206.000 fanger mistede livet. Hvordan opstod så denne danske myte? Forklaringen er i første omgang en overdreven afhængighed af to danske repræsentanters

individuelle erindring. I 1944 besøgte de lejren, som i den anledning var blevet forskønnet, og kunne de rejse hjem og aflægge en rapport, der aldrig blev påtalt.

I anden omgang er forklaringen, at ingen så en interesse i at undersøge sandheden om Theresienstadt, fordi den ikke passede ind i det billede, Danmark havde dannet om sig selv og vores redning af de danske jøder. Her ser man altså den krise, som afvigende individuelle og kollektive erindringer om traumatiske begivenheder kan bibringe.

B. Theresienstadt (tjekkisk Terezín)

Gads leksikon om dansk besættelsestid 1940-1945, (udgivet 2002).

Lille garnisonsby 60 km nord for Prag, anlagt omkring 1780 og opkaldt efter kejserinde Maria Theresia. Blev i nov. 1941 omdannet til ghetto for Prags jøder, senere for privilegerede jøder fra "Altreich", dvs. Tyskland, Østrig og Protektoratet.² Hertil sendtes i okt. 1943 og senere i alt 481 danske jøder. Efter Wansee-konferencen³ jan. 1942 blev Theresienstadt udtænkt som led i en propagandaoffensiv. "Ældreghetto" var den betegnelse, der indadtil blandt rigstyske jøder skulle virke beroligende, udadtil dementere rygterne om systematisk masse mord i udryddelseslejre. For 85.000 jøder fungerede ghettoen i realiteten som gennemgang til lejrene i øst, fortrinsvis Auschwitz. En aftale mellem Werner Best og Adolf Eichmann⁴ 2. nov. 1943 sikrede de danske jøder og de til Danmark flygtede, statsløse jøder, mod denne skæbne. Aftalen indebar tillige, at repræsentanter for danske myndigheder kunne komme på besøg. Dette skete 23. juni 1944, hvor Frants Hvass fra Udenrigsministeriet og Eigil Juel Henningsen fra Sundhedsstyrelsen/Dansk Røde Kors sammen med Internationalt og Tysk Røde Kors blev ført gennem en til lejligheden indrettet potemkin-kulisse.⁵ Den overfyldte by var blevet rensset for gamle og invalider, huse malet, gaderne vasket, butikker, legepladser og fritidsaktiviteter anlagt. Takket være fødevarer- og tøjpakker var danskerne i god fysisk stand og indgik i det tilrettelagte bedrag. Efter befrielsen blev Hvass og Juel Henningsen udsat for voldsom kritik for at have ladet sig narre, men de fastholdt at have medvirket i et nødvendigt spil. I aug. 1944 blev kulissen forevigtet på filmen Theresienstadt. Ein Dokumentarfilm aus dem jüdischen Siedlungsgebiet.

Som led i redningsaktionen med de hvide busser blev de danske jøder transporteret ud af Theresienstadt 15. marts 1945. I alt var 52 døde af alder og sygdom.

Theresienstadt var et enestående fænomen i det nazistiske kz-lejrsystem. Den var ingen udryddelses- eller slavelejr, men en mellemstation af normalt et halvt års varighed. Ingen andre steder var samlet så mange prominente videnskabsfolk og kunstnere. I den hektiske undergangsstemning udfoldedes et rigt kulturliv. Den jødiske ghetto-administration var enorm og effektiv, og ud fra en zionistisk⁶ holdning søgte den at redde ungdommen fra udryddelse. Også for de jødiske ledere blev "mønsterbyen Theresienstadt" et prestigeprojekt. Efter befrielsen indgik den i det kommunistiske styres selvforståelse: Fængsling og henrettelse af kommunistiske partisaner i det nærliggende Gestapo-fængsel, Kleine Festung, dominerede helt i propagandaen. Først efter 1989 kunne der indrettes et jødisk museum.

² Protektoratet var nazisternes betegnelse for det besatte Tjekkiet.

³ På Wannsee-konferencen blev beslutningen om udryddelsen af jøderne koordineret.

⁴ Best var tysk leder i Danmark, og Eichmann stod for deportation af jøder til udryddelseslejrene.

⁵ Begreb fra 1787, hvor fyrst Potemkin opførte tomme landsbyer for at imponere kejserinde Katarina af Rusland.

⁶ Zionisterne arbejdede for at skabe en jødisk stat, hvilket skete med oprettelsen af Israel i 1948.